

A. Gergely András

Hozzászólás, avagy képzelmény a tényélmények háttérében (Szakál Anna vitairatához)

Szakál Anna vitaindítója (jól is van ez így) már első bekezdésében kutatóintézetre való feladatot ruház a válaszadóra. Egy tudományos intézmény mozgásai, egy tudásterület intézményesülése, befolyások és kölcsönhatások rendje vagy ad hoc megoldásai, témaválasztás és kiteljesítés perspektívái alighanem minden kutatónak alapvető dilemmái, érvényes kételyeinek fókuszpontjában álló tépelődései és életútvonalaának ágbogas formátumú kanyarulatai is. Emiatt mindama válasz, ami egyetlen kérdésre is adható, az egész tudományág és szakmatörténet keretei közé kívánkozik, sőt ezek historikumát és társtudományok kölcsönhatásainak szervezeti létmódját is magában foglalhatná. Sok-sok ilyen kérdés pedig nemcsak lehetetlenné teszi a válaszokat, de parttalanná is a dilemmázást.

Hozzászólásom nem ténykép, hanem pusztá vélemény-élmény – egyszóval talán magában is egodokumentum. A tudománytörténetnek elemi szüksége volna erre, s nemcsak a néprajztudomány berkein belül, hanem a társadalomtörténet-írás minden területén – mégpedig összhatásban, korszellemben, kölcsönkapcsolatokban mérve is, tehát a néprajztudomány mellett a médiatörténet, az esztétikai befogadás, a kultúraelmélet, a kultúraszociológia, a kulturális antropológia s a vizuális vagy akusztikai ismeretelméletek háttérterületében ugyancsak serkentő kérdések-kínlódások vannak jelen (nem említve további, közel tucatnyi tudásterületet!). Ezek között a kutató léte maga mint egodokumentum is pusztá elvonatkoztatás talán, melynek intézményes formálását, egzisztenciális feltételeinek megoldását, sőt tudásterületi szorgalmazását is olyannyira eleminek gondolom, hogy mindez indoklásra sem szorul. S ha létezik ama félsz, hogy a néprajztudomány a „huszonegyedik órában” lenne (kevésbé hiszem, a nép is, a rajz is folytatódik, tovább él, változásaiiban egyre újraszületik...), akkor hát a legelemibb önreflexió igény mentén is szükség volna kollektív „hagyatékhozó” mivoltunk túpontos dokumentálására, és korszakba, feltételek és belátások, megismeréseméleti kondíciók közé illeszteni mindazt, amit csinálunk, tanítunk, képviselünk, hiszünk, óhajtunk vagy sugallunk...

A súlyponti kérdés talán az: miként adunk közös nevet az eltérő fogalmi köröknek, s tesszük kulcsfogalomná, hívószóvá is egyben. Ezt, ha el is fogadja, magáévá még nem teszi szükségképpen egyetlen ágazati tudásterület sem, de még egyes kutatói csoportjaik sem. Mer-e önreflexív lenni egy tudásterület? Miért ne merne? De sok függ attól, mi számít már merészségnek, kihívásnak, rejtőzködésnek, kamuflázsnak, látszatnak, lényegiségnek, kihívó packázásnak, méltó replikának, válaszköteles jelzésnek, kíméletes közlésnek vagy metateoretikus innovációnak, s mi minősül máris „túl messzire rohanó” előörsi szerepkörnek, asztalbontó távozásnak, kivonulásnak és szuverenitásnak, megfontolt partnerségnek és ódzkodó szerepjátnak. A súlyozott felelet pedig minderre lehet csupán annyi: miért is lenne egy tudományterület (sosem embermentes!)

A. Gergely András (1952–2023) – politológus, kulturális antropológus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar és a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola oktatója; szerkesztő, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság volt elnöke, Budapest

miliője elfogadóbb vagy elutasítóbb, mint egy másiké? Van-e konzervatívabb, megfontoltabb tempójú, egzaktumok után kitartó lassúsággal kajtató, évszázadok során is túlélésben érdekelt tudásmező, mely egyazon időben képes életre kelteni az elvitatókat és a jóváhagyókat, az igazakat és a cseleket, a kivárákat és a helyzetelőnyben ücsörgőket, a lassúakat és a villámgyorsan alkalmazkodókat, s mindezt intenzívebben, mint a néprajztudomány? Van-e bárki, aki merészelt föltenni ilyen kérdést, mikor maga is előnyt látja a közlésnek, intézményeit ismeri a kutatásnak, perspektíváit keresi és válogatja maga is, miközben sürgeti a hatékonyabb innovációt, a tematikus sokszínűséget, a válaszadás és kérdezés szabadságát, a garantált kiemeltséget és kimódolt intézményességet, s mindezek belső ellentmondásait mintha ezzel is legitimálná, még önelemző kérdést, önkritikus attitűdöt is szorgalmazhat... Van-e hát ennél is egőbb ego?

Szakál Anna kérdései nem „egy tudományszak” helyzetelemző és tisztánlátást sürgető feltételezéséből indulnak ki. Lehet-e önmagánál is „bátrabb” egy tudomány, mely innovációra törekszik, ha e törekvés intézményességet kíván, ennek ára a lojalitás, mértéke a szorgalmasság és önmagunk kreálta/elfogadta minősítési rendszer, miliője pedig a partnerségi szolidaritást kiegészítő dodzsemezés játéktere. Szívesen fogad-e a néprajztudomány egy aprólékos kutatási jelentést, melyben adatok és tárgyszerűsített momentumok vannak, vagy helyette igényli-e a vallomás, a titkos napló felnyitása, a titkok fátylának föllibbentése, a költségkeretek „laza” felhasználási módjainak elszámolási listája, a hiábavalóan megindult kérdezés reményteljességének kudarcai, a fölöslegesen lefuttatott adatsorok értelmetlensége, a kidobott idő és pénz hiábavalósága, a publikációs kényszer kínja, a korántsem egyenrangú szereplők versenyfutási nyűgje, az esélytelenek eltartásának kínos kényszere, a fölérendelt intézmények éltetésének fáradalma, a hitehagyottak újraélesztése, a pályaelhagyók visszacsalogatása, a státuszharok végtelensége, a sűgők és besűgők, el- és kibeszélők, meg- és kiöregedők, favorizáltak és marginalizáltak ezernyi nyűgjét és nyilait...? Bizonyosan nem szívesebben, mint ugyanezt a szociológia, politikatudomány vagy médiakultúra...

A válaszra készítés talán onnan indulhat: ego-e a kutató, vagy „hozott” anyaga és szabott mozgáspályái mindig is kollektív cselelésre, összejátszásra, megértésre és elutasításra, fölfedésre és lemondásra predesztináltak? Ego-e még, ha pályaműve kell, hogy legyen, ha intézményesen kell megfelelnie, ha nem lehet szubjektív egyetlen állítása sem, mert akkor már kiesik a bizalmi körből? Egodokumentum-e, ha öregkorára emlékkönyvet formál, ha újrarendezi írásainak szövegválogatását, ha formális és szabatos napló helyett nekrológokban vagy novellákban fejezi ki ellentmondásos közérzetének alapdilemmáit – esetleg korrekt kutatási tanulmányai helyett is? Egodokumentummá lesz-e, ha Ortutay Gyula naplója napvilágot lát, s benne a többkulacsosság különböző hangfekvései szólalnak meg saját hangszerén? Egoértékű közlés-e, ha egy kutatási jelentés nem okadatolt tényekre bázíroz, hanem „fölfogalmazott” eredmények helyett csűggeteg vallomással helyettesíti fényes mutatványát? S lehet-e érvényesnek tekintett egodokumentum, ha Kriza János perspektívája mellé Bárdi Nándor „valamennyien potenciális hagyatékhozók vagyunk” megállapítását úgy helyezem, hogy ezekből a mindenkori válaszadás kényszerét kizáró őszinte tétovázás hangozzék elő? Lehet-e a szociológusok szociológiáját, antropológusok antropológiáját, politológusok politológiáját úgy körülírni, hogy az függetlenedhessen a többitől? A szaknyelvtől, a jelzőktől, a tématervektől, a kiadási esélyektől, a pályáiv optimalizált mutatóitól, a kommunikációs kényszerek és udvariasságok szertartásaitól, a közlésindex-táblázatok normatív uralmától, az „ego”-nak tekintett lény bárminő más aspirációjától...?

Végtelen a részkérdések kibontásának készítése. De visszafogott mérlegelés mellett és helyett is kimondhatónak látom: ha a magyar szociológiai közélet az oral history segedelmével közelebb

mert merészkedni az „adatközlők” válaszait feltáró, a harmadik személyek egodokumentumait előcsalogató kutatókhoz, és létrehozta a szociológusok oral historyját megtestesítő archívumot (*A 20. század hangja*), ahol arra is tér nyílt, hogy kutatásközi felfogások, eredmények melletti dilemmák, módszertanok melletti sikertelenségek, partnerségek melletti versengések, „sikeres projektek” helyetti szükségmegoldások, közösségek helyetti magányok, befolyások nélküli újragondolások is helyet kapjanak a kutatók kutatásairól összeállított visszatekintések keretében – akkor erre a néprajzkutatás is képes lehet és lesz is! S ha akár csak a kutatások körüli tudásterületek önkreatív emlékanyagát, margójegyzetek, konferenciafirkák, legépelt interjúszövegek, sajtóközlések, vitaanyagok, opponensi vélemények, konferenciafelszólalások, szívességi közlések, magánfotók, úti jegyzetek, korrektúrapéldányok, étteremszámlák, kiadványköltségek, adóelkerülések, személyes kölcsönök, diákdolgoztatások, kollégaátverések, részvételi levelezések, sms-ek és „baráti telefonok” kellő mennyiségű anyaga majd egyszer (sok-sok széttagolt intézmény selejtezett raktárában is) összegyűlik, akkor esetleg bizonyosan lesznek, akik ezt valamikor egyszer feldolgozzák... Diákok, majdani kollégák, más tudásterületek kutatói, közléstörténészek vagy prózapoétikai stíluselmzők, írók vagy titkosszolgálati munkatársak is – de lesznek! Addig azonban Szakál Anna felhívásának eleget téve – és ennek felelősségét mindannyiunknak magunkra véve – nemcsak gyűjtenünk kellene mindeme kincstári anyagot, de sokszorosan mélyebben körvonalazni is szükséges lenne, ki és mi az EGO, hol vannak (még létező, magának kreált, tudós társai által forszírozott, kívülről kapott vagy életpályán belül kitermelt-megformált) határai az EGO-ságnak, s mitől dokumentum, amely sokáig (egészen fölértékeléséig, megnevezéséig) még nem volt annak tekinthető. Az egodokumentumok történettudományi megnevezése, e tudásterület önállósulása előtt is voltak „a szakmai kérdéseket felvető, tudományos problémákat tárgyaló vagy a tudomány működésére reflektáló” levelek, naplók, jegyzetek, visszaemlékezések, interjúk, megfigyelési jegyzőkönyvek, s évszázadokig „nem, vagy alig kerültek be közgyűjteménybe”, de lám, „a tudományos kutatásban forrásként való felhasználásuk, illetve publikálásuk” is korszakos kérdéssé lett napjainkra!

Amikor Kant megkérdőjelezte a tapasztalati tudás megbízhatóságát olyankor, ha azt a szubjektum befolyásolja, Goethe pragmatikus válasza annyi volt erre: mivel a szubjektum a természet részét képezi, a természeti tapasztalat bizonyossággal bír, ez pedig fölismerhetővé teszi, hogy e folyamatban és eljárásban a természet szemléli önmagát. S akkor maga a metamorfózisan keletkezéstörténete nyerte el kiindulópontját, így az evidens kérdések és szisztematikus válaszok rendszerében akár témakörök szerint, akár tudásterületek vagy empirikus tapasztalati tartományok terén is átfogó miliőbe kerülhettek a tudható dolgok. Ma sincs ez másképpen. Ha képesek leszünk a magunk gyártotta rejtélyes szakkérdések reflexióira, akkor az antik forrásokra hivatkozó nézőpontok – eklektikus és személyes szempontokat is vállalva – felmutatják majd a merev módszertan-ellenességig vitt empirizmus mellett az antropológiai, közléseleméleti, emberi érveket is. S ezek majd (már nem csupán) azt tükrözik talán, mit tudunk meg egymásról, hanem azt is, mit kevésbé, s mit tudunk önmagunkról, s miképp nem lehet a másokról való tudást még másabbaktól átvett tudások szimpla tükröződéseként tudástudományi érvényű látásmódként értelmezni, tudástörténeti paradigmák és szemléletváltások, komplexitásváltozások és mikroléptékű kölcsönhatás-elemzések korszakait pazarul kiteljesítve. Addig pedig maradnak még a rejtjelek, meg a jelfejtések szorgalmazásai, reményterek a vágyott tudásraktárakról, a képzelgések egy másik világról, s a kihívások egy lehetséges vallomásbolygóról...